

Chloupek, Jan

Východomoravské věty se zevšeobecňujícím osobním a neurčitým neosobním podmětem

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1962, vol. 11, iss. A10, pp. [57]-65

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100198>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAN CHLOUPEK

VÝCHODOMORAVSKÉ VĚTY SE ZEVŠEOBECŇUJÍCÍM OSOBNÍM A NEURČITÝM NEOSOBNÍM PODMĚTEM

V naší syntaktické literatuře se věnovalo dosti pozornosti větám s všeobecným a neurčitým podmětem, zejména od dob Zubatého. Později se u některých typů vět s všeobecným podmětem řešilo, zda jde o věty pasívní či aktivní, o věty jednočlenné (tedy vlastně bez podmětu) či dvoučlenné, přičemž řešení obou těchto otázek spolu souvisela.¹

Byl podán i přehled vývoje těchto vět.² K těmto otázkám se nebudu vracet, poněvadž odpověď na ně není podmíněna výkladem nářečního syntaktického materiálu. Půjde mi především o podrobnější analýzu nářečního stavu dosud v celku a ve všech souvislostech neznámého. Přitom se pro úplnost přidřím co možná nejširšího chápání vět s všeobecným (vždy osobním) a neurčitým (osobním i věcným) podmětem, ovšem v konfrontaci s teoretickými rozbory novějšími, jak je např. najdeme v porovnávacím pohledu cit. *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy* (odtud je i většina spisovných dokladů). Z rozboru vyplyne jednak větší funkční zatížení těchto typů pro lidové nářečí dosti příznačných, jednak i jejich svérázná systematika v nářečí (srov. schéma na konci článku).

Záslužné by bylo uvést východomoravský stav do vztahů aspoň západoslovanských, avšak tu je základní potíží naprostý nedostatek ryzího nářečního materiálu pro srovnávání. Pro postižení souvislostí aspoň v české jazykové oblasti by sice nejnutenější podklady — ovšem spíše jazykově zeměpisné než strukturně srovnávací povahy — obsahovaly nářeční monografie z Moravy a z Čech, i když podklady jen mezerovité. Ale i tu je nejvýhodnější počkat na výsledky průzkumu pro český jazykový atlas; v syntaktické části dotazníku, kterou nyní pro Čs. dialektologickou komisi připravuje brněnská pobočka Ústavu pro jazyk český ČSAV, bude zařazena otázka na vyjadřování všeobecného podmětu.

Než přejdeme k stavu ve východomoravských (moravskoslovenských) dialektech, proberme si stručně stav ve spisovné češtině:

Nejhojněji se vyskytuje typ reflexivní: *Na mír se nečeká, za mír se bojuje*. Výrazné dvoučlenné reflexivní typy se už přibližují reflexivnímu pasívu, např. *Zde se prodávají lístky*, a jejich přísudek se shoduje s formálním podmětem. Přejechem k typu *Této vlastnosti se využívá*: formálně se shoduje s prvním typem, významově s typem druhým.

V ostatních typech se přísudek shoduje s maskulinem. Typu s 1. os. pl. (*Do pravého rohu píšeme datum*) se užívá většinou v přítomném čase; je to vyjádření nehovorové, příznačné pro odborný styl. Všeobecný podmět v 3. os. sg. se vyskytuje jen v porovnáních, např. *Bolest přestala, jako když utne*. Nezřídka bývá všeobecný podmět vyjádřen i lexikálně: *Věčně aby na tebe člověk čekal!* nebo *Lidé ho mají rádi*.

Složitější je situace u všeobecného podmětu v 2. os. sg. nebo pl. Typ uměleckého stylu *Jen vrzneš dveřmi, jen zašeptáš* má výhradně 2. os. sg.; citově působí proto, že

adresát je oslovován, ale nemůže být přítomen; obdobný typ, ale už se zahrnutelným adresátem, je i v příslovcích, a to i ve větách imperativních: *Nepovoluj, hleď kupředu*. Druhá os. sg. zaměnitelná s 2. os. pl. vyskytuje se v hovorovém stylu a její užití je umožněno přítomností adresáta projevu, např. *Tam dojdeš || dojdete za půl hodiny*.

Třetí os. pl. vyjadřuje ve spisovné češtině buď ještě podmět všeobecný, např. *Říkají mu Jan*, nebo podmět neurčitý, omezený, ale stejně jako u podmětu všeobecného zevšeobecněný a osobní, např. *V rozhlase to ještě nehlásili*. Přechod mezi oběma krajnostmi je plynulý.

Jiné typy neurčitého podmětu jsou nezevšeobecnující, neosobní, věcné. Neurčitý podmět bývá ve spisovné češtině častěji vyjádřen zájmeny, např. *Zadusalo to kopyty po cestě, Začalo mi pod postelí cosi rejdit*. Řidčeji je vyjádřen prostým přísudkem v neutru: *V zámku dveři zaskřípalo*. Ve větách jako *Nedaří se mi to* je neurčitý podmět povahy odkazovací, shrnující, je nekonkrétně míněný. V běžně mluvené češtině se všeobecný podmět vyjadřuje i výrazem *jeden*, např. *Jeden nikdy neví*; naopak v odborných stylech se využívá i opisného pasíva: *je navrhováno, je využíváno*.

A. Věty se zevšeobecnujícím podmětem

Zevšeobecnující podmět stojí v protikladu k individualizovanému. Je dvojího druhu: může zahrnovat potenciálně i adresáta projevu (potom „podmět všeobecný“), nebo jej nezahrnuje (potom „podmět neurčitý osobní“). Je vždy osobní. Jeho různé významové odstíny se liší i vyjádřením:

1. V řeči nejstarší generace jsou nejhojnější věty se slovesem v 3. os. sg. Nejde tu o jev výlučně východomoravský; vyskytá se podle našich vědomostí na celé Moravě a místy i bývalou zemskou hranici překračuje. Avšak lze mít za to, že právě na východní Moravě je tento typ nejfrekventovanější. Forma *l-ového* přičestí prozrazuje, že jde o přísudek v maskulinu.

Podobně jako ve spisovné češtině vyskytují se věty s 3. os. sg. ve větách srovnávacích:

šel sem, jag by ňa do bachora strčil Slopné; *zme spolem spivali, jag bi hrál* Návojná; *uđetalo sa ih moc, jag dis střelí* Karlovice; *jag zeskočil z voza, toš koňe jag by popustil*, *jeli* Seninka; *ostál, jag díbi stál* Luhačovice; *tam bylo lidí, jag by nabíl* Ublo.

Gnómický ráz však nemají jenom tyto přirovnávací věty, ale i všechny jiné věty, kde se užívá 3. os. sg. pro vyjádření všeobecného podmětu. Tyto věty predikují „každému člověku bez výjimky“, a to z velké části obecné nebo obecně známé (třeba i nedůležité) pravdy. Jejich hojnost ve vesnické řeči lze vysvětlit její tendencí ke gnómickému vyjadřování s úslovími, příslovími a pranostikami. Proto se převahou vyskytují v ind. prézenta v nadčasové platnosti. Příklady:

to málogdy uvidí! Polichno; *to nesmí ty osypky rýpat* Lutonina; *ten zemňag nesmí dávat na samý spodek* Slopné; *za nějaké dvě hodiny lechko tam přeide* Zděchov; *fěilka takových kráv nekúpí* Lukov; *napravo ide ke Fšetínu, v Litči mosí přisednúť* Střelná; *to jak pomešká, zemře* Podkopná Lhota; *jag nemá umřít, tož neumře* Klečůvka; *enom dyž je zdravý a može pracovat!* Lutonina.

O 3. os. sg., nikoli o reflexivní konstrukce, jde i u přísudkových sloves reflexivních nebo u přísudku s reflexivním infinitivem:

šeckého sa tu dočtne Jestřabí; *k tem muadím sa nemože rovnat* Sady; *může s teho byl?* *Jak sa može naučit tú prácu?* Liptál.

Avšak i v minulé platnosti lze tyto věty zachytit:

tedy nedostál kúpid ňic Lutonina; *prv nebyť ňigde cukrovinky uhlédli* Podk. Lhota; *jak si neuplácál, přišli* Jestřabí; *mohli ho malovat!* Kaňovice.

Věty s kondicionálem: *už by ih lechko ščitál* Želechovice.

2. Hojně je ve východomoravských nářečích zastoupen i typ reflexivní, běžný ostatně i ve spisovném jazyce. Užívá se ho ve větách bez předmětu:

choďiuo sa přes ten potok příčki Kunovice; *přes potok sa přelézlo* Biskupice; *ot p'eti hodín sa začalo ráno a do p'eti večer* Lutonina; *v zim'e to sa enom pradlo* Zádveřice; *sa aj řezňičilo* Lhota u Vs.; *aňi v hrncoch sa nevařilo!* Val. Příkazy; *potem se šlo do hospody a bylo muzika* Salaš; *a sa žávalo fšecho kosákama* Jasenná; *dva dňi sa tam bylo!* Val. Polanka³.

Přísudek je v těchto větách neutrální. Avšak tento typ s neutrálním přísudkem je v nářečí zastoupen i ve větách nutně vyžadujících předmět přísudkového děje, který by se měl stát podmětem reflexivní (vlastně dvoučlenné pasivní) věty, např. *zebralo sa navrchu smetana* Březnice. Neutrální reflexivum tu svědčí o produktivnosti reflexiva i na místě opisného pasiva (obdobných vět spisovných), které se v tradičním neporušeném nářečí nevyskytuje; neutrální reflexivum se tu klade neshodně místo tvaru mužského nebo ženského (podle náležité shody) na označení pravidelnosti, opětovanosti a obecné platnosti děje.⁴ Věty s všeobecným podmětem si tu vytvořily svérázný formální prostředek vyjadřující všeobecnost děje, přestože se jím rozrušuje formální shoda podmětu s přísudkem. Podmět reflexivní konstrukce není vyjádřen ani jako předmět (s rekcí předmětu), ale je toliko jmenován, je-li třeba v množném čísle. Z neshody mezi mužským a ženským podmětem (podmětem z hlediska obdobných vět spisovných) a vždy neutrálním přísudkem mělo by vyplývat, že ani ve větách s neutrálním substantivem nebo ve větách s přísudkem v přítomném čase není jméno pravým podmětem. Z hlediska spisovných větných vzorců se tyto nářeční věty vlastně lámí ve dvě „neusouvztažněné“ části. Příklady:

prévj sa kúpilo káva na uvařění Újezdec; *zabíto sa jalúška* Zádveřice; *prf sa pilo kvitovica* Vlachova Lhota; *vzalo sa hrneg zelňacky* Lhotsko.

Usouvztažněním se přece jenom někdy vyjadřuje jméno jako předmět:

dalo sa uprostřed izby sa dalo také stojan a stolicu, víte-i Liptál; *při téj dohrhlěj tančilo sa šlapák, šotýzek, krypiš, polku, valčík* (avšak s krátkou pauzou před slovem *šlapák*, takže může jít o vyšinutí z vazby) Ublo; *stodoľu sa stavilo* Mirošov; *to sa nevolalo hneď dochtora jak fčil* Lutonina; *pecen chleba, misu kaše sa vzalo* Újezdec; *napilo sa vodu* Hor. Lhota (všechny doklady, které jsem zachytil).

Jiné doklady jsou neprůkazné: *trochu borovički sa vřipiuo* Kunovice; *řepi sa nesaďiuo, velice maučko* Hluk.

Jako ve spisovné češtině vyskytují se reflexivní vazby shodné, zvláště v řeči mladší generace.:

pot Kelňiky pábila sa slivovica Ořechov; *to sa kúpila taková huňa* Lukov; *zbíral sa polének* Luhačovice; *šecho sa to plňi* Lutonina.

Ojedinelé doklady *prf jalúšku nejakú sa zabila a uđelala sa trochu zásmašky a nenechad ju začerveňat* (Neubuz) lze vyložit vyšinutím z vazby nebo ještě spíše kontaminací obou vazeb.

Reflexivní vazby jsou ovšem běžné i ve spojení s nominativem jmenovacím. Příklady se tu zčásti shodují se svými spisovnými obdobami: *řikalo sa tom mařinka* Šarovy; *to sa řeklo žúdro* Luhačovice.

Zčásti, i když ne pravidlem a snad jen ad hoc, nesystémově, se však nominativ jmenovací stává podmětem a přísudek se pak s ním shoduje. Zde tedy nářečí sahá po reflexivní vazbě shodné proti spisovné češtině navíc. Příklady:

v Liptáli sa pravija zemňaky Všemina; *tom pravíme lamač, tom sa praví pazdero, tom sa pravija řemény* Újezd u Vizovic (všechny zachycené doklady).

3. Všeobecný podmět bývá někdy vyjádřen lexikálně, a to slovy *človjek, ľudé* (jako ve spisovné češtině) nebo *lictvo, svjet*. Příklady:

toš tak to mosí človjeg hóhít Újezdec; *něhi, jag dyž je mladý člov'ek* Lhota u Gottw.; *aj tí lidé stuoatát chođili p'ešky na Fsetín* Všemina; *prv ledačeho v'edeli lidé* Hrobice; *tam chođi lictva na pođiváňi!* Lidečko (genit. part.); *šleličeho zažilo lictvo* Podk.

Lhota;

člil je náročný sv'et! Všemina; *šak ten sv'et sa šseceg dál ošidit* Lutonina.

Skrývá-li se za všeobecným podmětem určitý osobní podmět, je celé vyjádření citově zabarveno: *dyby člov'ek chtěl trochu žít!* Liptál (tj. já, mluvčí).

4. Stejně jako ve spisovné češtině, ale i tu s odchýlnou funkcí, se pro vyjádření všeobecnosti podmětu užívá i 2. os. sg. nebo 2. os. pl. Volba mezi singulárem a plurálem je v tomto případě dána jen vztahem nářečního příslušníka k adresátovi projevu (tykáním nebo vykáním — a vykání po stránce formální shody může mít v *l*-ovém přičestí vazbu plurálovou nebo singulárovou). Mluví tu „vtahuje“ adresáta mezi lidi, jimž se něco prisuzuje. Tento typ souvisí s aktivní přítomností adresáta při jazykovém projevu mluvčího, i když adresát nemusí být přítomen situaci, o které se referuje. Tyto věty jsou jakousi syntaktickou obdobou citového dativu (*vám, ti*): v žádném případě nemusí jít o děj týkající se adresáta projevu, ale adresát se přece „v ději objevuje“ a tím se dociluje citového zabarvení výrazů a vět. Příklady:

tos chođil jak po peřiňe Kašava; *mimo pána boha sa nebálz ničeho* Lipina;

neměli ste si zač kúpit takovéj deki Újezdec u Viz.; *jag dyby heřmáněk ste vyléhi* Val. Příkazy; *prj ste nem'el jak třikráđ za rog muziku* Hřiv. Újezd; *lesti ste chtěl co, šeko bilo pokazené* Halenkovice.

Všeobecný podmět mohou mít i řečnické otázky nebo věty imperativní:

potom co můžete s takovím deckem uđeruat? Sady; *lesti ste to gdy viděli?* Sady;

potem děajte, žijte, to uznáte sám! Liptál; *a odevzdávajte!* Uh. Brod.

Sama konstrukce s všeobecným podmětem může se stát prostředkem citového zabarvení věty:

ale tođ máte starého partyzána! Veletiny.

5. Jiným typem, přestože je formálně stejný, je v nářečí všeobecný podmět v 2. os. (výhradně) sg. v příslovích. Nevyplývá z aktivní přítomnosti adresáta projevu, nezávisí na ní (tyká se při něm i v rozhovoru s lidmi neznámými, staršími, váženými — takový je obdobný typ v ruštině a stejný typ žije jako ustrnulý archaismus ve spisovné češtině). Užívá se ho jen v příslovích a ustálených rčeních, jinde plní obdobnou funkci první náš typ. Příklady:

domáciho zlođeja neuhlédáš Podhradí; *čím hlbjěj ruku strčíš, tím vječičho čerta vi-tahneš!* Pozlovice.

6. Význam vět s všeobecným podmětem mají některé infinitivní věty, jejichž infinitiv vyjadřuje možnost, nutnost nebo povinnost. Tento jejich význam vyplývá z toho, že infinitiv neurčuje osobu, a je signalizován jen kontextem. Příklady:

dalo sa dobytku, žádnj hnúj vyhazovat (žádný hnůj se nemusí vyhazovat) Val. Příkazy; *tam bes peňez nechodít* (tam se bez peněz nemá chodit) Loučky; *na to sa netěšit* (na to se člověk nemá těšit) Zděchov; *to uvařit a ten čaj pít* (se musí) Hluk; *suchého ořechového lístí natrhát, usušid ho a uvařit a tím si to máčat* (má člověk) Kaňovice.

7. Dosti často lze zachytit i věty s podmětem v 3. os. pl. Zevšeobecňující podmět takto vyjádřený má však omezenou platnost: týká se jen jistého kruhu lidí nebo nerozčleněné skupiny lidí (např. v úřadech, v institucích apod.). Adresát nikdy není zahrnutelný. Tento podmět už není všeobecný, nýbrž neurčitý osobní. Příklady:

í tu potporu zebrali Lutonina; *také nebudem platid daňe, nech si střhají* Lutonina; *neska uspávajú inekcama* Biskupice; *už ih aňi nevzali do nemocnice* Polichno; *tam sem*

býl f Krom' eríží a zaz na novo vymustrovali Liptál; do luteránú nám nadávali Lutonina; téj uzenej polétki žencom navařáli Sady; valčičky fčil už aňi netancujú Újezd u Viz.; choďíja fšecker sem do kostela Újezdec u Luh.; hlásíja, že bude būřit Hrádek.

Je-li ve větě určení místa, je jím všeobecný podmět omezen a tyto věty přecházejí k větám s podmětem určitým, určení místa zde podmět zastupuje.⁶ Např.: *f Ťešovje ešče vjec choďíja f sedlckích (šatech) Újezdec; Vizovicích (fonetické splýnutí, nikoli bezpředložkový lokál) také mají už řarafa Lutonina.*

B. Věty s neurčitým podmětem neosobním

Neurčitý podmět stojí v protikladu k podmětu určitému vyjádřenému nebo nevyjádřenému. Není v něm zahrnutelný adresát projevu a to má společně s posledním typem vět se zevšeobecnujícím podmětem, ten však je osobní, kdežto náš podmět je neosobní. Věty s neurčitým neosobním podmětem vyjadřují aktivní působení činitele, který není mluvčímu znám nebo kterého mluvčí nechce jmenovat, jehož si však je vědom a jehož by popřípadě mohl dodatečně popsat nebo vyjádřit. Přísudkové sloveso těchto vět je vždy v 3. os. sg. a má vazbu neutra, ať je podmět formálně vyjádřen, nebo není. Tyto věty se týkají několika významových okruhů:

1. Vyjadřují nepříjemné životní zážitky a události. Mluví se vyhýbá pojmenovat příčinu, činitele, viníka události, ačkoli je mu dobře znám. Zároveň zdůrazňuje děj sám, jeho prostý průběh, a potlačuje jeho původce. Příklady:

prsty mu űřezalo Janová; ochromilo tú pater' Hošťálková; za děřivní mu utrhlo nohy Lidečko; tam zabilo hospodára s koňmi Lidečko; a poton ně zlámalo nohu Mirošov; ve Zlíne ho poraňilo Jestřábí; tacíka jej zabilo Lopeník; f tom strhlo do lisu muského Polichno; ale ono už tenkrát to jaro sa mu tadí űřetalo jako že opar (s dodatečným uvedením podmětu, tento doklad přechází k výrazným jednočlenným větám označujícím přírodní jevy, protože ve větě není předmět) Polichno.

2. Týkají se přírodních jevů a živelních pohrom. Ani zde nechce mluvčí označit původce, příčinu jevu, ale vyslovuje, k čemu došlo. Tyto věty mají na rozdíl od jednočlenných vět označujících přírodní jevy (typ *prší*) předmět; příklady:

zebralo u steny dřva a zaplavilo řuro u stodoly (velká voda) Janová; polámalo strom (sníh) Lužná; nám zebralo aj dřva (velká voda) Újezdec; ty sazy hnalo dobú (vítr) Lhota u Vs.; tú silňicu tam rostrhlo (mráz) Újezdec u Luh.

Pozoruhodný je doklad *aj ty kostí (akuz.) hořelo!* Ústí u Vs. Je to věta utvořená (patrně příležitostně) podle modelu vět svrchu uvedených, přestože náležitý podmět tu pak musí být ve větě zařazen jako předmět.

Nemají-li podobné věty předmět, splývají s typem *pršelo*, i když se týkají našich významových okruhů, např.:

náňvjec choďivalo v noci (velká voda, tj. napršela nebo přivalila se) Janová; vjetr něňi a spadlo (jablka spadla jako sníh, déšť atp.) Březolupy; tos se hnalo a bralo to (to není předmět, myslí se velká voda) Rusava.

3. Týkají se nadpřirozených jevů a bytostí, které mluvčí nepojmenovává, buď že je nezná, nebo se chce jejich pojmenování vyhnout. Co do gramatické formy s 3. os. sg. se shodují s typy výše uvedenými a z toho lze usuzovat na to, že mluvčí nechápe tyto bytosti za životné, že je ztotožňuje s jinými jemu neznámými silami přírody. Příklady:

pot tým bučkem začalo šaty tag rozhazovat Podk. Lhota; čuli kroki a řčilka zakleparo Kunovice; prvěj biuo! (existovaly nadpřirozené bytosti) Hluk; tag mi klobúg zvihlo Chrastešov; škarede řáďilo na téj varte Hřiv. Újezd; mňa enom ve dne postrašilo Hřiv. Újezd; anebo prf povodilo človjeka Zlámanec; cebú nodz ho vláčilo Halenkov; japkama

im hrncuje po hůře Podk. Lhota; *to* (cit. částice) *vám* (dat. citový) *házalo kaméřím na tři muatevňu* Podolí.

Zvláště v tomto významovém okruhu bývá neurčitý podmět i formálně vyjádřen, a to zájmeny *coši*, *to* nebo *to cosi*:

coši mne vođilo a toš to dovođilo Lípa; *tož ho cosi pichlo* Karlovice; *tak cosi čmáchá ve vode* Kněževes; *coši moselo f tom bit* Šanov; *coši přiletelo a fík s řů hore a dřifky nebylo* Újezd u Viz.;

ím sa to neukázalo, než mi Podk. Lhota; *po poloch to skákalo* Maršov; *toš to tag jedneho plésšlo* Luhačovice; *tak to do téj vodi žbuňkuo* Sady; *tag ich to vođilo, ten strašák* Podk. Lhota (neurčitý podmět zpřesněn dodatkově podmětem určitým); *týma kameňama to tag bloncalo* Bohuslavice u Gottw.;

řěl im to cosi spadlo na hlavu Polichno; *řěl to cosi průdí* Újezdec u Viz.

Ojediněle je neurčitý podmět neosobní vyjádřen zájmenem *to* i v prvních dvou významových okruzích:

ale třech to tu zabíuo Sady; s prvním okruhem sice souvisí i další doklady, ale splývají s doklady s vyčteným podmětem: *ten křen s tím tvarohem, to vitahlo až na pliskéře* Luhačovice; *do sírovátkovíh hader sa otočil a vitahlo to tři horečku* (popřípadě splývá s naším čtvrtým typem) Újezdec. Věta *potem to hnalo fšeckýma vrchama* (voda) Bohuslavice u Gottw. patří k typu *pršelo*, srov. výše. Našemu druhému typu odpovídá věta *jedenkrát to trhato* (s elipsou: mráz zdi) Loučka.

4. Týkají se podmětu předtím vysloveného, popsaného. Mají shrnující, odkazovací podmět *to* jako ve spisovné češtině, např. *a tož to mňa tak netrápilo* (myslí se různé nemoci) Uh. Brod. Tyto věty tvoří přechod k větám s určitým podmětem.

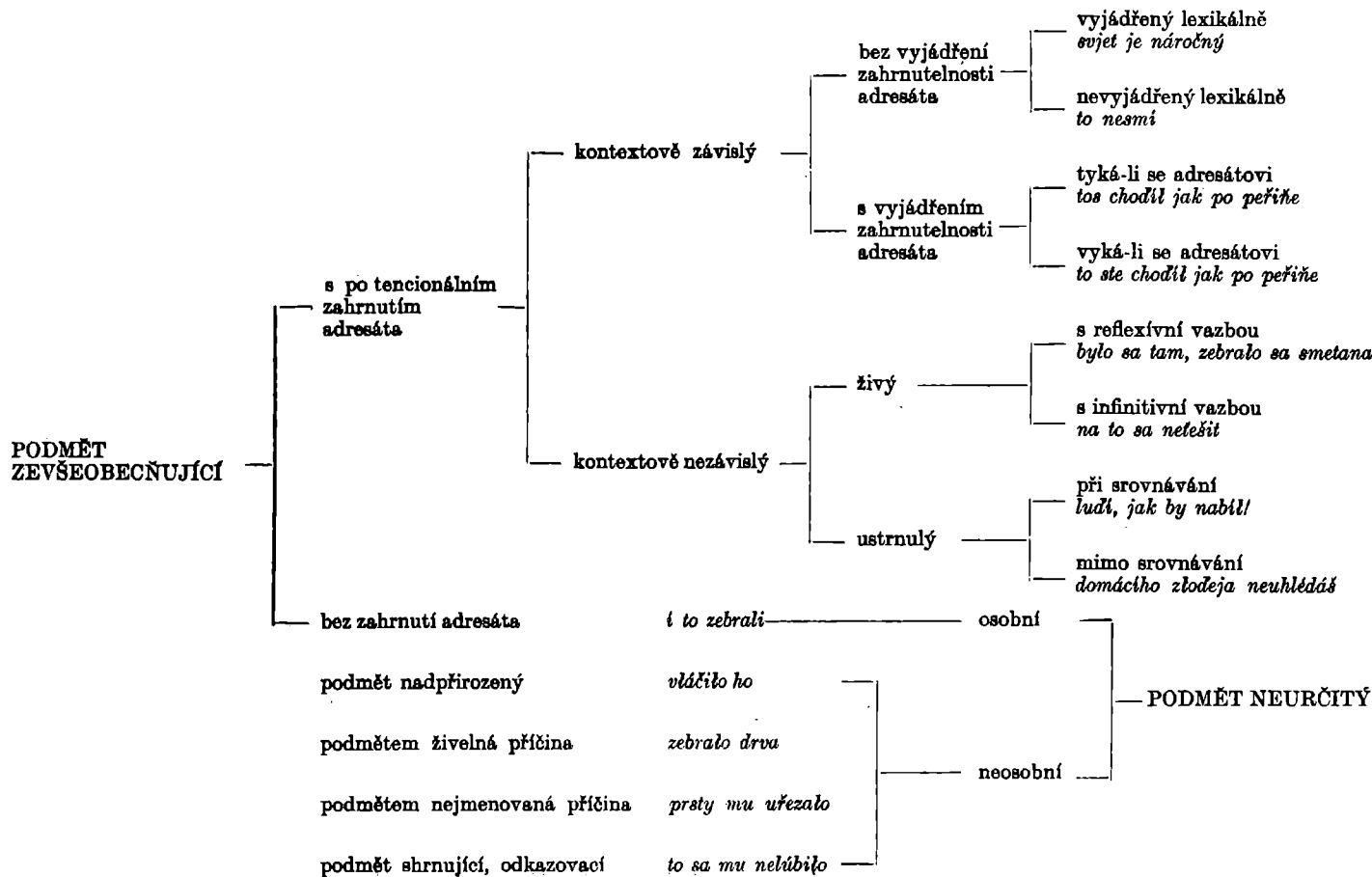
Shrnutí. Zevšeobecňující podmět ve východomoravských nářečích je vždy aktivní, a to buď s nezvratnou nebo zvratnou vazbou. Bývá vyjádřen lexikálně: jsme oprávněni mluvit o něm tehdy, je-li do podmětu zahrnutelný i adresát projevu. Zevšeobecňující podmět vyjádřený lexikálně je v zásadě závislý na kontextu, přestože sám má jako takový dostatečnou sdělnou náplň.

Vedle toho bývá zevšeobecňující podmět vyjádřen určitými gramatickými osobami. I v tomto případě musí být do podmětu zahrnutelný i adresát. Zahrnutelnost adresáta se buď formálně vyjadřuje (zevšeobecňující podmět v druhé osobě — vykání nebo tykání), nebo nevyjadřuje (3. os. sg.). Není-li v podmětu zahrnutelný adresát projevu, jde o individualizovaný podmět v 2. os. sg., pl. nebo v 3. os. sg. (Tento typ je zcela závislý na kontextu.) Výjimku tvoří 3. os. pl.: sice zobecňuje také, ale výsledkem zobecnění je skupina lidí bez adresáta projevu. Tento podmět je neurčitý, ale ve shodě s ostatními typy zevšeobecňujícího podmětu osobní 3. os. pl. v nářečí, nevyjadřuje nikdy vlastní všeobecný podmět (typ *Říkají mu Jan*), nýbrž jen zevšeobecňující podmět neurčitý.

Adresát projevu je zahrnutelný i v typech vět se zevšeobecňujícím podmětem vyjádřeným reflexivními vazbami, i když zde je vědomí o podmětu potlačeno a zastřeno (např. typ *U nás se dnes pere* je už blízký osobnímu podmětu ve větě *Pereme*). Tyto věty nejsou na kontextu závislé, protože ani nemohou vyjadřovat jiný syntaktický význam. Reflexivní typ s neutrální shodnou (nářeční inovace) je svědectvím o jednoznačně aktivní povaze reflexivní vazby, neboť je v něm podtržena vazebná nezávislost přísudku na očekávaném podmětu (místo *koupila se jalůvka* ve významu „byla koupena jalůvka“ nebo popř. „koupili jsme jalůvku“ je v nářečí *kúpilo sa jalůvka* ve významu „koupilo se, a to jalůvka“). (Právě upřeme-li těmto větám zahrnutelnost adresáta, musíme je pak vyřadit z vět se zevšeobecňujícím podmětem.)

Ve srovnání se spisovnou češtinou neexistuje v nářečí typ s 1. os. pl., která má v nářečí nezevšeobecňující platnost (i v posledním souvětěném dokladě reflexivního

Schéma nářečních vět se zevšeobecňujícím a neurčitým neosobním podmětem:



typu). V nářečí není ani typ s 2. os. sg. s nezahrnutelným adresátem (spisovný typ uměleckého stylu). Na rozdíl od běžně mluvené češtiny není v nářečí všeobecný podmět *jeden* a na rozdíl od knižní češtiny není v nářečí pochopitelně ani typ s opisným pasívem.

Proti spisovné češtině má nářečí navíc typ s 3. os. sg., reflexivní typ *zebralo sa smetana* a spolu s běžně mluvenou češtinou má typ *tos // to ste choďil jak po peříně*. Po stránce lexikální je svérázný všeobecný podmět *svjet*, snad i neabstraktní výraz *lictvo* a zajímavá je možnost využít slovesa *bíti* ve větách jako *bylo sa tam*.

Neurčitý neosobní podmět má vždy vazbu neutra singuláru, i jinak v nářečí funkčně hojně využívanou. Bývá sice vyjádřen i lexikálně, zájmeny, ale skutečně těmi, která nemají určitou sémantickou náplň a plní tedy funkci formálního podmětu. Neurčitost podmětu přechází jednak v zevšeobecněnost podmětu (typem *i to zebrałi*), jednak v bezpodmětovost (typem *hnalo bez předmětu*), tj. nepochybnou jednočlennost, jednak v nepochybnou dvoučlennost s odkazovacím, shrnujícím podmětem *to*. Ve spisovné češtině se naše významové okruhy neurčitého neosobního podmětu projevují jen zcela okrajově, kromě typu odkazovacího; shrnujícího, a obdobné věty mívají obyčejně zájmeno *to*; tím vlastně k odkazovacímu, shrnujícímu typu přecházejí.

POZNÁMKY

¹ Srov. Frant. Trávníček, *Mluvnice spis. češtiny II, Skladba*, Praha 1951, str. 622 n., Frant. Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1958, str. 301n., Jar. Bauer—R. Mrázek—Stan. Žaža, *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy, Skladba*, Praha 1960, str. 90 n. Viz též Boh. Havránek, *Genera verbi v slovanských jazycích I, II*, Praha 1928, 1937. Z článků upozorňují aspoň na nejnovější článek J. Ružičky, *Významové skupiny neosobních sloves*, Jazykovedný časopis 12, 1961, str. 25 n.; tam viz další literaturu.

² Frant. Trávníček, *Hist. mluvnice čes. III, Skladba*, Praha 1956, str. 32—37.

³ Srov. J. Malovaný, *Skladba nářečí císařovského*, Čas. Mat. mor. 23, 1899, str. 34: *Tož jak, Ferdyně, bělo se dlóho u muzeke?*

⁴ Srov. V. Michálková, *Východomoravské věty typu bylo vdolky*, Sborník fil. fak. Brno, A 9, 1961, str. 105 n. Typy bylo *vdolky* a naše *zebralo sa smetana* nebyly donedávna na české jazykovém území zachyceny.

⁵ Jde o typy lexikalizované elipsy, srov. Vl. Šmilauer, *Novočekáská skladba*, Praha 1947, str. 117.

ВОСТОЧНОМОРАВСКИЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С ОБОБЩЕННО-ЛИЧНЫМ И НЕОПРЕДЕЛЕННО-ЛИЧНЫМ ПОДЛЕЖАЩИМ

Придерживаясь по возможности самого широкого понимания предложений с обобщенным подлежащим (означающим всегда лиц) и с неопределенным подлежащим (означающим или лиц, или неодушевленные понятия), и сопоставляя такое понимание с теоретическими установками последнего времени (выказанными, например, в связи со сравнительным русско-чешским освещением в книге Бауэра—Мразека—Жажи „Курс грамматики русского языка для чехов, Синтаксис“), автор показывает, как диалектальные типы отличаются от соответствующих параллелей литературного языка по своему месту в системе, в плане формальном или, по крайней мере, в плане своей функциональной нагрузки. Представляло бы несомненный интерес, если бы данное состояние в исследованных автором говорах включилось в более широкое, по крайней мере западнославянские взаимоотношения, однако тут основное затруднение состоит в полном отсутствии чистого диалектального материала, пригодного для сравнения.

Обобщенное подлежащее в восточноморавских говорах всегда выражает активного производителя действия, в конструкциях либо с невозвратной, либо с возвратной глагольной формой. Оно противопоставлено индивидуальному подлежащему, выраженному или не выраженному. В нем должен (потенциально) охватываться адресат высказывания. В противном случае речь идет о неопределенно-личном подлежащем

(означающем лице), причем и последнее является обобщающим, неиндивидуализированным.

Неопределенное подлежащее со значением не-лица имеет своим противопоставлением определенное подлежащее, выраженное или не выраженное. Оно не может охватывать адресата высказывания — разделяя эту черту с обобщающим подлежащим (обобщенно-личным и неопределенно-личным, означающими лиц), но в отличие от последнего не означает лиц. Оно сосредоточивается в нескольких семантических группах, находящихся в литературном языке лишь периферийное применение.

В сравнении с литературным чешским языком в говорах отсутствует тип с 1 лицом множ. числа, ибо 1-му лицу множ. числа в говорах не свойственна обобщающая значимость. Здесь же нет и типа с обобщающим 2 лицом ед. числа, исключаящим адресата (этот тип характерен для художественного стиля, под влиянием русского языка). В отличие от обиходно-разговорной чешской речи в говорах не представлено и обобщенное подлежащее *jeden*, и в отличие от книжного литературного языка здесь не встречается, понятно, и тип с описательной страдательной формой.

В противоположность литературному чешскому языку говоры имеют, сверх того, еще тип с 3 лицом ед. числа, возвратный тип *zebrálo sa smetána*, и вместе с обиходной разговорной чешской речью им свойственен тип *tos // to ste chođil jak po peřiše*. С лексической точки зрения своеобразным представляется подлежащее *svjet* и, быть может, еще неабстрактное выражение *lictvo* в той же функции.

Перевел Роман Мразек

Korekturní poznámka. Mnoho cenného srovnávacího materiálu přináší studie M. Sivickienė *Kai kurie beasmėnų sakinių tipai Malkavos tarmėje (BTSR, Magišiovo srt., Mstislavlio rajonas)*, uveřejněná ve sborníku *Lietuvių kalbotyros klausimai II*, Vilnius 1959, s. 231—238. Autorka se v ní zabývá některými typy neosobních vět v nářečí obce Malkovka, srov. např. litevský typ „prgo ni bylo koupeno pěkný kabát“. Na studii mne upozornil prof. V. Machek.

